•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVII
2021

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

CUPRINS

Actele Conferinței „Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII”

Maria Magdalena Székely, <i>Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII (Cuvânt înainte)</i>	11
Radu Cârциuamaru, <i>O ipoteză privind datarea primei fresce din Biserica Domnească a Târgoviștei în vremea lui Mihnea Turcitul</i>	17
Liviu Marius Ilie, <i>Domnia și cancelaria – danie și cronologie în perioada Paștilor în Țara Românească (secolul al XV-lea)</i>	27
Maria Magdalena Székely, <i>Daruri, mărfuri și obiecte de prestigiu la curtea Moldovei în secolul al XVI-lea</i>	33
Minodora Cârциuamaru, <i>Inelul jupânitei Vlădae. O descoperire arheologică și implicațiile ei istorice</i>	59
Ștefan S. Gorovei, <i>În căutarea „patriciatului” pierdut. O revenire</i>	77
Marius Păduraru, <i>„Pe vremea ce au fost Mareș banul vornic mare, fiind mare și putêrnecu”. Adăugiri la biografia marelui dregător muntean Mareș Băjescu ....</i>	89

***

Daniela Orzață, <i>Ancient library of Alexandria foreign book fund</i>	111
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, <i>Soldats provenant du milieu rural de la province de Mésie Inférieure dans les légions romaines</i>	129
Iulia Dumitrache, <i>Haine pentru soldați: contracte cu statul roman și afaceri personale</i>	135
Fabian Doboș, <i>Augustin – al doilea Atanasie</i>	143

***

Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>The doctrine of lawful rebellion in the princely proclamations of the French wars of religion</i>	151
Sorin Grigoruță, <i>„A slujit domniei mele cu dreptate și cu credință”. Câteva considerații privitoare la Andrei, hatmanul lui Petru vodă Șchiopul</i>	165
Eduard Rusu, <i>Muzica nunților domnești</i>	189
Gheorghe Lazăr, <i>Danii românești în favoarea așezămintelor ortodoxe sud-dunărene. Noi mărturii documentare</i>	201
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Crâmpeie din istoria Bisericii Sfinții Teodori din Iași prin însemnări de odinioară</i>	219

Cuprins

***

Alexandru-Florin Platon, <i>Evenimentele anului 1821 în corespondența unui negustor genevez din Odesa: Jean-Justin (Jules) Rey</i>	231
Cristian Ploscaru, <i>Between the diplomacy of war or peace and the Ottoman occupation of the Romanian Principalities (1821-1822)</i>	245
Laurențiu Rădvan, <i>Un plan necunoscut al orașului Târgoviște din 1831</i>	265
Mihai-Cristian Amărieuței, Simion-Alexandru Gavriș, <i>Administrația moldoveană la începutul perioadei regulamentare: funcționarii Ministerului de Interne și ai Comitetului Sănătății (1834)</i>	279
Andrei Melinte, <i>Din istoricul înființării orașelor din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	301
Remus Tanasă, <i>Between “millet” and self-determination: the Ottoman-Armenian case</i>	321
Aleksandr Stykalin, Ioan-Augustin Guriță, <i>Din corespondența arhimandritului Iuliu Scriban cu arhiepiscopul Arsenie Stadnički păstrată la Moscova</i>	331
Ștefan Crăciun, Nicolae B. Cantacuzino – primul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna (1911-1912)	355
Claudiu-Lucian Topor, <i>German administration in Romania under military occupation: everyday life in the vicinity of the operations army (1916-1918)</i>	365
Stefano Santoro, <i>The image of Bolshevism in the Italian public opinion, 1917-1919</i>	377

***

Lucian Leuștean, <i>New contributions on the dispute at the Peace Conference (February-March 1920) concerning the Romanian-Hungarian border</i>	391
Krzysztof Nowak, <i>Motivations, obstacles and complications on the path of Polish diplomacy to an alliance with Romania. Reflections on the 100th anniversary of the Polish-Romanian military alliance of 1921</i>	405
Árpád Hornyák, <i>The League of Nations loan to Hungary in 1924 with special regard to Yugoslav aspects</i>	421
Ionel Moldovan, <i>Noi considerații privitoare la înființarea Facultății de Teologie din Chișinău (1926)</i>	443
Andreea Dahlquist, <i>Romanian propaganda in Sweden during the Second World War</i>	459
Elena Dragomir, <i>Relațiile comerciale cu Occidentul în concepția economică a României postbelice. Argumente pentru o nouă perspectivă de studiu</i>	475
Daniel Lazăr, <i>30 de ani de la destrămarea R.S.F. Iugoslavia. Despre politică, societate și „cultură de masă” – considerații</i>	495

***

<i>In memoriam: Mihail Vasilescu, Ioan Caproșu, Ion Agrigoroaiei</i>	507
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	513
EUSEBIU DE CEZAREEA, <i>Istoria bisericească</i> , traducere din limba greacă veche, studiu introductiv și note de Teodor Bodogae, ediție revizuită de Tudor Teoteoi, Basilica, București, 2020, 560 p. (PSB, s.n. 20) (Nelu Zugravu); <i>Beyond Ambassadors; Consuls, Missionaries, and Spies in Premodern Diplomacy</i> , ed. Maurits Ebben și Louis Sicking, Leiden, Editura Brill, 2020, 236 p. (Mihai Covaliu); Rebecca Haynes, <i>Moldova: A History</i> , London,	

New York, I. B. Tauris, 2020, xvi + 240 p. (*Laurențiu Rădvan*); Carol Iancu, *Evreii din Hârlău și împrejurimi. Istorie și memorie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, 250 p. (*Dănuț Fotea*); Victor Taki, *Russia on the Danube: Empire, Elites, and Reform in Moldavia and Wallachia 1812-1834*, Budapest, Vienna, New York, Central European University Press, 2021 (*Cristian Ploscaru*); Mirel Bănică, *Bafta, Devla și Haramul. Studii despre cultura și religia romilor*, Iași, Editura Polirom, 2019, 472 p. (*Monica Chicuș*); David E. Nye, *American Illuminations. Urban Lighting, 1800–1920*, Cambridge, The MIT Press, 2018, x + 280 p. (*Simion Câlția*); Mihai Ștefan Ceaușu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848-1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 374 p. (*Ioan-Gabriel Chiraș*); *Universitatea din Cluj în perioada interbelică*, vol. III, *Facultatea de Litere și Filosofie*, coordonator Ana-Maria Stan, editori Ioan-Aurel Pop, Simion Simon, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, 364 p. (*Dragoș Jipa*); Radu Ioanid, *Pogromul de la Iași*, ediție îngrijită de Elisabeth Ungureanu, prefată de Alexandru Florian, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Iași, Polirom, 2021, 142 p. (*Mihai-Daniel Botezatu*); Michael Shafir, *România Comunistă (1948-1985). O analiză politică, economică și socială*, traducere din limba engleză de Mihai-Dan Pavelescu, București, Editura Meteor Press, 2020, 432 p. (*Andrei Mihai Rîpanu*); *Panorama comunismului în România*, ed. de Liliana Corobca, Iași, Editura Polirom, 2020, 1150 p. (*Daniel Chiriac*).

Daruri, mărfuri și obiecte de prestigiu la curtea Moldovei în secolul al XVI-lea

Munera ad Moldaviam honoris intuitu („Daruri în Moldova, în semn de cinstire”)¹ – o formulă des întâlnită în registrele fiscale ale orașelor ardelene, care surprinde specificul relațiilor dintre cârmuitorii comunităților urbane de peste munți și curtea de la Suceava sau de la Iași. Pentru că aceste daruri nu erau trimise târgoveților, călugărilor sau țăranilor, ci domnilor și dregătorilor, mai mari sau mai mici. Erau, după caz, produse frumoase, utile, gustoase, de preț, menite să întrețină o bună legătură între cele două părți, să confirme încetarea unor ostilități ori să înlesnească obținerea unor foloase. Erau, cu alte cuvinte, daruri diplomatice, deși – precum s-a remarcat –, privind retrospectiv, este dificil de trasat linia de demarcație între dar și mită². Mărfuri scumpe ajungeau în Moldova și pe căi comerciale, după cum au dovedit-o cercetările de pionierat ale lui I. Nistor³, N. Iorga⁴, G. Zane⁵, Radu Manolescu⁶ sau Alexandru I. Gonța⁷. Altele erau comandate direct de domni și pentru ele erau trimise delegații speciale în diferite colțuri ale Europei. Numeroase izvoare scrise (corespondență, registre, privilegii comerciale, rapoarte) stau mărturie pentru varietatea produselor de import care circulau în principatul est-carpatic în veacul al XVI-lea. Din păcate, cele mai multe dintre acestea au dispărut de-a lungul timpului, lăsând finalmente impresia că, în trecut, viața de la

---

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; magdaszekely@yahoo.fr.

¹ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527-1546)*, București, 1978, p. 172, 221 (29. XI. 1534).

² Ovidiu Cristea, *Diplomacy and Gifts in Constantinople: The Book of Accounts of Bailo Piero Bragadin (1524-1526)*, în *RI*, s.n., XXIX (2018), 1-2, p. 17-18.

³ I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911; idem, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Cernăuți, 1912.

⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I-II, Vălenii de Munte, 1915, reluat în idem, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1982, p. 427-779.

⁵ G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930.

⁶ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, București, 1965.

⁷ Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, ediție, prefată, bibliografie și indice de I. Caproșu, București, 1989.

curtea Moldovei era înapoiată, întunecată și săracă. Utilizarea unei metodologii diferite de cercetare, în care mărturiile scrise, arheologice și vizuale se completează și se susțin reciproc, iar analogiile suplinesc lipsa de informații ar putea schimba această perspectivă.

„... n-au fost nice la o domnie grijită bine pedestrimea cu haine tot de feleandrăș”, scria Miron Costin despre oastea lui Ștefan Tomșa al II-lea⁸, atestând indirect una dintre întrebuintările postavului de Flandra⁹. Postavul era folosit, în egală măsură, și ca stofă decorativă sau pentru acoperirea unor piese de mobilă¹⁰. În 1505, o delegație a orașului Liov, trimisă în Moldova, a adus domnului, adică lui Bogdan al III-lea, două bucăți de postav, dintre care una roșie și una brună¹¹. În 1541, doamna Elena, soția lui Petru Rareș, aflată în refugiu la Ciceu, primea câțiva coți de postav cafeniu de Lund¹². Această stofă groasă și rezistentă din lână era într-adevăr produsă în mai multe culori; predominante erau cele naturale (negru, brun și gri în mai multe nuanțe, alb), dar existau și postavuri vopsite în albastru, roșu sau verde. Veșminte confecționate din asemenea țesături se pot vedea astăzi în tablourile maeștrilor flamanzi din epocă (**Fig. 1-3**). Numele românesc al stofei („feleandrăș”) dă de înțeles că ea ar fi provenit exclusiv din Flandra; în realitate, originea postavurilor era mult mai diversă. În perioada cercetată, orașele Bistrița și Brașov¹³ trimiteau în Moldova, sub formă de daruri, postavuri de Bergamo (*Berkamer*, *Purgalmal*, *Purgamal*, *Birckheimer*)¹⁴, de Lund (*pannus Lyndes*)¹⁵ sau de Bruges (*Brýkes*)¹⁶, iar negustorii aduceau postav de Breslau (*Brasler*)¹⁷, de Görlicz¹⁸, de Köln (*Colonia*)¹⁹, de Nürnberg (*Norremperger*)²⁰, de Weert

⁸ Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 62-63.

⁹ Pentru această stofă: Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV-XVIII*, București, 1970, p. 47-50.

¹⁰ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 202, 251 (19. XI. 1546); *Călători străini despre Țările Române*, III, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 352.

¹¹ N. Iorga, *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul. Regeste și documente din arhivele orașului Lemberg*, I, București, 1900, p. 17-18; idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XXIII, București, 1913, p. 330, nr. CXXIV.

¹² Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 184, 235 (10. VI. 1541).

¹³ S. Goldenberg, S. Belu, *Două registre privind postăvăritul și comerțul cu postav la Brașov în sec. XVI*, în „Acta Musei Napocensis”, IV (1967), p. 130.

¹⁴ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 175, 225 (1. III. 1538); 185, 235 (10. VI. 1541); *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, III, Brașov, 1896, p. 93 (14. III. 1541); 347 (20. VI. 1546); 565 (17. XI. 1550).

¹⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II, Brașov, 1889, p. 187 (2. I. 1530).

¹⁶ *Ibidem*, III, p. 358 (18. XI. 1546).

¹⁷ *Ibidem*, I, Brașov, 1886, p. 30 (22. X. 1503).

¹⁸ *Ibidem*, p. 51 (26. VIII. 1503); 52 (30. IX. 1503).

¹⁹ *Ibidem*, p. 51 (26. VIII. 1503; 30. IX. 1503).

²⁰ *Ibidem*, p. 52 (30. IX. 1503).

(Langwerder)²¹, de Mecheln (Mechly)²², de Verona (Halbpernisch)²³, postav *Trichtisch*²⁴, postav gri (*pannus griseus*)²⁵ și *Schomolat* din păr de cămilă²⁶.

Despre brocartul italianesc cu fir de aur (*panni d'oro*) s-a scris destul de mult, poate și pentru faptul că țesături de acest gen s-au păstrat până în zilele noastre, în muzeele lumii (Fig. 4-6) sau în tezaurele unor mănăstiri de la noi²⁷, și că tablourile votive îi înfățișează adesea pe domni, pe membrii familiei domnești și pe boieri în veșminte croite din asemenea stofe²⁸. Sursele scrise ne ajută să înțelegem cum ajungea brocartul în Moldova. O însemnare a lui Marino Sanuto din februarie 1505 îi menționează pe cei doi soli ai voievodului Moldovei (din nou, Bogdan al III-lea), trimiși la Veneția să cumpere giuvaeruri, brocart și mătase²⁹. Este un exemplu de comandă specială a domniei. Alte țesături puteau fi primite în dar, de pildă de un sol în timpul unei misiuni diplomatice. Astfel, un delegat trimis, în 1519, de Ștefan cel Tânăr la Roma și Veneția, s-a întors cu o bucată de *damaschin lionato*, oferită de autoritățile *Serenissimei*³⁰. Denumirea materialului nu trebuie să ne inducă în eroare: damascul nu era produs la Lyon – de altfel, țesătoriile de mătase de aici încă nu-și începuseră activitatea³¹ –, ci de o stofă orientală, comercializată de negustorii francezi.

O semnificație specială în epocă o aveau țesăturile și veșmintele pe care domnii noștri sau trimișii lor le primeau la Poartă, în momentul investiției sau la predarea haraciului. Cantitatea și calitatea acestora este un indicator al aprecierii de care se bucura domnul Moldovei în ochii sultanului, al prețului pe care acesta îl plătișe pentru a ocupa tronul sau al gradului de dependență al țării față de Imperiul Otoman. Documentele turcești arată cum, în 1562 și 1563, Despot vodă și Alexandru Lăpușneanu primiseră câte 24 de bucăți de *tafta* roșie de Bursa³², în vreme ce, la 1574, lui Petru Șchiopul i se oferiseră doar 12 bucăți din același material³³. Este adevărat că taftaua – o țesătură din mătase, moale, uni, lucioasă și

²¹ *Ibidem*, p. 51 (26. VIII. 1503).

²² *Ibidem*, p. 51 (30. IX. 1503).

²³ *Ibidem*, p. 52 (30. IX. 1503).

²⁴ *Ibidem*, p. 30 (22. X. 1503); 51 (30. IX. 1503); 65 (29. VIII. 1503); 72 (10. XI. 1503; 25. XI. 1503).

²⁵ *Ibidem*, p. 74 (7. X. 1503).

²⁶ *Ibidem*, p. 30 (22. X. 1503).

²⁷ Vezi, de pildă, *Tezaurul Mănăstirii Putna. Broderii și țesături*, text: monah Alexie Cojocar, fotografii: monah Timotei Tiron, viziunea grafică: monah Iachint Sabău, apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Mănăstirea Putna, 2016.

²⁸ Pentru această țesătură: Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 29-46.

²⁹ Marino Sanuto, *I Diarii*, VI, pubblicato per cura di G. Berchet, Veneția, 1881, col. 290-291.

³⁰ *Ibidem*, XXVII, l'edizione è fatta a cura di Federico Stefani, Guglielmo Berchet, Nicolò Barozzi, Veneția, 1890, col. 467.

³¹ Bernard Tassinari, *La soie à Lyon. De la Grande Fabrique aux textiles du XXIe siècle*, Lyon, 2005, p. 14; Guy Blazy, *Lyon et la soierie à travers les siècles*, în „Dossier de l'art”, 92 (2002-2003) (*Les grandes heures de la soierie lyonnaise*), p. 6.

³² Mihai Maxim, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Brăila, 2008, p. 196, nr. 33; p. 205-206, nr. 35.

³³ *Ibidem*, nr. 37.

strălucitoare³⁴ – era mai puțin scumpă, fiind folosită la curtea otomană preponderent pentru căptușirea unor veșminte³⁵, dar chiar și așa diferența de cantitate nu poate fi trecută cu vederea.

În 1544, fiul domnului Moldovei (Iliaș, cel dintâi născut al lui Petru Rareș), trimis la Poartă să ducă tributul țării, a primit în dar un „veșmânt din catifea *benek* de Bursa, de calitate medie, verde”³⁶, iar însoțitorii săi – un „veșmânt din catifea *benek* de calitate inferioară”, respectiv un „veșmânt din catifea *münakkaş Hacı Ali*”³⁷. Între catifelele de Bursa, cea mai apreciată³⁸ era catifeaua cu fir de aur (*çatma*), folosită atât pentru veșminte, cât și pentru decoruri interioare³⁹ (Fig. 7, 8). Catifeaua *benek* (cu motive punctate, cel mai adesea în grupuri de trei, formând un triunghi) ocupa locul al doilea (Fig. 9, 10). Așadar, delegația din Moldova a primit în dar veșminte din catifea (*kadife*) – materialul care, potrivit evaluărilor cuprinse în reglementările țesătoriilor din Bursa, era considerat cel mai scump⁴⁰ –, însă fiecare dintr-o altă categorie de calitate: medie (pentru fiul domnului), inferioară (pentru un însoțitor) și cu modele în stilul lui Hacı Ali (pentru celălalt). O consemnare dintr-un registru otoman din 1542 confirmă că țesătura *münakkaş-ı Hacı Ali* era o catifea mai puțin scumpă decât celelalte produse la Bursa⁴¹.

Diferențele de acest fel devin încă mai relevante dacă urmărim darurile primite de la Poartă de domnii noștri cu prilejul urcării pe tron⁴². Petru Rareș, în

³⁴ *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Edited by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs, X, Leiden, 2000, p. 88 (sub voce).

³⁵ Frédéric Hitzel, *Production et techniques de tissage de la soie à Bursa aux XVe et XVIe siècles*, în „Rives nord-méditerranéennes”, 29 (2008), p. 19; Sibel Alpaslan Arça, *L'industrie de la soie dans l'Empire ottoman*, în vol. *À la cour du Grand Turc. Caftans du Palais de Topkapı*, sous la direction de Charlotte Maury, Catalogue de l'exposition présentée à Paris, au musée du Louvre, salle Richelieu, du 11 octobre 2009 au 18 janvier 2010, Paris, 2009, p. 32.

³⁶ Mihai Maxim, *Noi documente turcești...*, p. 176-177, nr. 30.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Pentru ierarhia catifelelor otomane: Sumiyo Okumura, *Velvet and Patronage: The Origin and Historical Background of Ottoman and Italian Velvets*, în vol. *Crosscurrents: Land, Labor, and the Port*, Textile Society of America's 15th Biennial Symposium, Savannah, GA, October 19-23, 2016, p. 13: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1993&context=tsaconf>, [6.02.2021]; Hedda Reindl-Kiel, *The Empire of Fabrics: The Range of Fabrics in the Gift Traffic of the Ottomans*, în vol. *Inventories of Textiles – Textiles in Inventories. Studies on Late Medieval and Early Modern Material Culture*, Viena, 2017, p. 150.

³⁹ Anna Contadini, *Sharing a Taste? Material Culture and Intellectual Curiosity around the Mediterranean, from the Eleventh to the Sixteenth Century*, în vol. *The Renaissance and the Ottoman World*, Edited by Anna Contadini, Claire Norton, Farnham (Surrey)-Burlington, 2013, p. 50, 52-53; Amanda Phillips, *Everyday Luxuries. Art and Objects in Ottoman Constantinople, 1600-1800*, Berlin-Florența-Dortmund, 2016, p. 83-88; Hedda Reindl-Kiel, *op. cit.*, p. 150.

⁴⁰ Frédéric Hitzel, *Production et techniques de tissage de la soie...*, p. 19.

⁴¹ Hedda Reindl-Kiel, *op. cit.*, p. 146 și nota 7.

⁴² Maria Pia Pedani, *Doni e insegne del potere concessi dai sultani ottomani ai principi romeni nel Cinquecento*, în vol. *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, a cura di Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Piccardi, Brăila-Veneția, 2004, p. 122-126; eadem, *Sultans and Voivodas in the 16th C.*

1527, Despot vodă, în 1562, Alexandru Lăpușneanu, în 1563, și Petru Șchiopul, în 1574, au primit, fiecare, câte două veșminte, după cum urmează: Petru Rareș – un veșmânt de *çatma* de Bursa, cu poalele de argint⁴³ și un veșmânt de catifea roșie din fir de Bursa⁴⁴; Despot vodă – un veșmânt din *şib* roșu, frâncesc, *batrakî*, calitatea I, cu căptușeală din catifea din fir de Bursa⁴⁵ și un veșmânt din catifea roșie frâncească, simplă, cu căptușeală din postav violet, cu margine din aur curat⁴⁶; Alexandru Lăpușneanu – un veșmânt din *benek* roșu, frâncesc, *duhuî*, calitatea I, cu căptușeală din catifea de fir de Bursa⁴⁷ și un veșmânt din catifea roșie frâncească, simplă, cu căptușeală din postav violet și marginile din aur curat⁴⁸; Petru Șchiopul – un veșmânt din *benek* roșu, european, cu *batrâkî*, calitatea I, cu *batâne* din catifea de fir de Bursa⁴⁹ și un veșmânt din catifea roșie europeană, simplă, cu margine (*etek*) din aur curat⁵⁰. Avem, prin urmare, stofe orientale și stofe europene. Lui Petru Rareș i s-au trimis un veșmânt confecționat din *çatma* de Bursa și un altul din catifea roșie, tot de Bursa, fără alte indicații. Celorlalți li s-au oferit piese de îmbrăcăminte din catifele „frânțești” (*panni d'oro*), mult mai prețioase decât cele produse la Bursa, care ajungeau cam la jumătatea prețului celor italienești⁵¹. Veșmântul din *şib* cu căptușeală din catifea de Bursa, oferit lui Despot vodă, trebuie să fi fost asemănător aceluia primit în dar de kapudan pașa Hayreddin Barbarossa în 1543, la începutul campaniei din vestul Mediteranei: o haină din *şib* italian roșu, cu două fețe și căptușeală din catifea de Bursa⁵². Pe lângă veșminte, Despot vodă, Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul au mai primit, cu același prilej festiv, câte o acoperitoare de cap (*üsküf*) din aur⁵³, cu surguci din pene albe de bătlan⁵⁴, respectiv din aur, cu burcă roșie și surguci din pene albe de bătlan⁵⁵. În plus, Petru Șchiopul a mai căpătat și un al doilea surguci, tot din pene de bătlan⁵⁶.

Un obiect vestimentar trecut adesea cu vederea în lucrările consacrate costumului din Țările Române în secolul al XVI-lea îl reprezintă mănușile⁵⁷. Nu

---

Gifts and Insignia, în „Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal of International Social Research”, 1 (2007), 1, p. 198-202.

⁴³ Mihai Maxim, *Noi documente turcești...*, p. 55, nr. 3.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 195, nr. 33.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 205, nr. 35.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 215, nr. 37.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Anna Contadini, *Sharing a Taste?...*, p. 48.

⁵² Hedda Reindl-Kiel, *The Empire of Fabrics...*, p. 148, nota 23.

⁵³ Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 195, nr. 33.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 205, nr. 35.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 214, nr. 37.

⁵⁶ *Ibidem*. Pentru surguci, vezi Cristina Anton-Manea, *Despre surguci în secolele XVI-XVII*, în „Apulum”, XXXIV (1997), p. 653-660.

⁵⁷ Situația este identică și în istoriografia apuseană: Michel Pastoureau, *Le gant médiéval. Jalons pour l'histoire d'un objet symbolique*, în „Micrologus”, XV (2007) (*Le corps et sa parure. The Body and its Adornment*), p. 121.

este vorba despre mănuși tricotate, deși existau, fără îndoială, și unele ca acestea, ci despre mănuși din piele, cu degete separate, accesorii pe care orașele ardelene le ofereau domnilor și boierilor⁵⁸. Registrele fiscale din Bistrița înregistrează uneori și numele celor care le confecționaseră: *Bartholomeus alutarius*⁵⁹ sau *Laurentius alutarius*⁶⁰, meșteri specializați în prelucrarea pieilor fine. Nu știu și nici nu cred ca vreo pereche de mănuși sau fie și o singură mănușă din epoca studiată să se fi păstrat fizic. De altfel, s-a observat că descoperirile de mănuși în jumătatea de sud a Europei sunt foarte rare, acest lucru explicându-se prin „condițiile nefavorabile de conservare a materialelor organice”⁶¹. În schimb, asemenea piese, provenind mai cu seamă din nordul și vestul Europei, se pot admira în muzeele și colecțiile lumii (Fig. 11 a, b). Numeroase sunt și tablourile care înfățișează personaje cu mănuși (Fig. 12-14). În Moldova, mănușile nu par să fi jucat vreun rol în ceremonia de învestire a domnilor, așa cum se întâmpla în cazul monarhilor din Apus⁶². Totuși, presupun că și la noi ele erau folosite de reprezentanții elitelor nu doar pentru încălzirea mâinilor ori pentru protejarea lor la vânatoare sau călărit, ci și ca un semn de lux și eleganță⁶³.

Nu-mi propun să mă opresc aici asupra tuturor țesăturilor, obiectelor și accesoriiilor vestimentare pe care domnii și boierii Moldovei din veacul al XVI-lea le-au comandat sau le-au primit în dar. Voi prezenta doar o listă a lor, și aceasta sumară: țesături de mătase (*Ztameth*)⁶⁴, pânză (*tela*)⁶⁵, pălării (*pileus*, *pileum*)⁶⁶, pălării brune (*Brawm*)⁶⁷, pălării husărești (*pileum Hwzzaricum*)⁶⁸, veșminte femeiești evazate, poate mantii sau pelerine (*peplum*)⁶⁹, cingători (*zona*)⁷⁰, veșminte din piele sau blană (*pelliceus*)⁷¹, încălțări (*calciamentum*)⁷², dar și haine

⁵⁸ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș...*, p. 185, 235 (21. VII. 1541); *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt...*, III, p. 388 (26. II. 1547).

⁵⁹ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 186, 236 (13. VIII. 1541).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 187, 238 (6. III. 1542).

⁶¹ Annemarieke Willemsen, *The Geoff Egan Memorial Lecture 2013. Taking up the Glove: Finds, Uses and Meanings of Gloves, Mittens and Gauntlets in Western Europe, c. AD 1300-1700*, în „Post-Medieval Archaeology”, 49 (2015), 1, p. 2.

⁶² Michel Pastoureau, *Le gant médiéval...*, p. 129-130; Annemarieke Willemsen, *op. cit.*, p. 29; Elizabeth Coatsworth, Gale R. Owen-Crocker, *Clothing the Past. Surviving Garments from Early Medieval to Early Modern Western Europe*, Leiden-Boston, 2018, p. 81, 87, 390.

⁶³ Michel Pastoureau, *op. cit.*, p. 135.

⁶⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt...*, II, p. 627 (21. IX. 1539).

⁶⁵ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș...*, p. 188, 238 (2. VI. 1542).

⁶⁶ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt...*, II, p. 192 (5. III. 1530); *ibidem*, III, p. 165 (6. VII. 1542); 388 (26. II. 1547); 565 (17. XI. 1550); Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 169, 218 (8. III. 1533); 174, 223 (20. II. 1537); 182, 232 (28. XI. 1539); 186, 236 (17. VII. 1541); 201, 250 (7. VI. 1546).

⁶⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt...*, III, p. 347 (17. VI. 1546).

⁶⁸ *Ibidem*, II, p. 672 (18. III. 1540).

⁶⁹ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 168, 218 (16. XII. 1532); 174, 223 (20. II. 1537); 182, 232 (28. XI. 1539).

⁷⁰ Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV/1, București, 1911, p. 496, nr. DCCCCXX.

⁷¹ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 179, 228 (12. XII. 1538); 180, 229 (24. XII. 1538).

din țesătură groasă de lână (*gausapa*), de culoare neagră sau albă amestecată cu negru⁷³, despre care aflăm, dintr-un document de la Alexandru Lăpușneanu, că erau date de pomană oamenilor săraci⁷⁴.

Asupra darurilor în cai și harnașamente nu insist aici. Subiectul a fost deja tratat în studii speciale⁷⁵. Reiau doar ideea că practica era întâlnită la toate curțile princiare și că peste tot și în toate timpurile ea a avut o semnificație politică, întrucât calul însuși era un incontestabil și unanim recunoscut simbol de putere. Aș reveni, în schimb, la vehiculele trase de cai, pentru că, față de cele observate cu alte prilejuri, pot aduce unele elemente de noutate. Corespondența cu orașele ardelene și registrele financiare ale acestora din urmă atestă un număr mare de care și rădvane comandate de domnii și boierii moldoveni. Mai cunoscute sunt cele ale lui Petru Rareș, despre care s-a mai scris⁷⁶, însă informațiile despre aceste mijloace de transport nu se opresc aici. Dintr-o scrisoare a lui Alexandru Lăpușneanu, trimisă în 1552 la Bistrița, aflăm că predecesorul său, Ștefan, fiul lui Petru Rareș, comandase acolo două care (*curros*)⁷⁷. Probabil că sfârșitul brusc al domniei acestuia făcuse ca marfa să nu mai fie livrată, ea fiind apoi revendicată de urmașul la tron. Se pare că Alexandru Lăpușneanu a avut și o caretă pictată la Brașov, în 1553, de *Gregorius pictor*⁷⁸, cel care mai înainte împodobise și careta lui Petru Rareș⁷⁹ și care, cu mai mulți ani în urmă, pictase portretul judeului brașovean Lucas Hirscher al III-lea⁸⁰. De la Bistrița, domnul Moldovei aștepta alte care (*currus*) la

⁷² *Ibidem*, p. 182, 232 (13. IV. 1539).

⁷³ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/1, p. 609, nr. MCXXXVIII.

⁷⁴ Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XI, București, 1900, p. 589, nr. VII; Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/1, p. 617, nr. MCLV.

⁷⁵ Maria Magdalena Székely, *Calul: de la mijloc de transport la simbol de putere*, în vol. *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri*, volum îngrijit de Maria Magdalena Székely, Iași, 2012, p. 95; Violeta Barbu, *Calul, între utilitate și distincție*, în *ibidem*, p. 115-120.

⁷⁶ Maria Magdalena Székely, *La curte, la Petru vodă*, în *RI*, VIII (1997), 7-8, p. 493; eadem, *Calul: de la mijloc de transport la simbol de putere*, p. 89-91; eadem, *Trecutul în culori, culorile în trecut*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LXV (2019), p. 23-24.

⁷⁷ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/1, p. 489, nr. DCCCCVIII.

⁷⁸ Alexandru Gh. Sonoc, Iulia Mesea, *A New Approach of the „Portrait of Lucas Hirscher, the Judge from Brașov”*, in the *Collection of the Brukenthal National Museum*, în „Brukenthal. Acta Musei”, VIII. 2 (2013), p. 187; iidem, *Noi considerații cu privire la portretul lui Lucas Hirscher III, judele Brașovului – Neue Betrachtungen zum Bildnis der Kronstädter Stadtrichters Lucas Hirscher III.*, în vol. *Portretele patriciatului săsesc din Brașov. Un capitol de artă transilvăneană – Bildnisse sächsischer Patrizier aus Kronstadt. Ein Kapitel siebenbürgischer Kunst*, Brașov, 2013, p. 33.

⁷⁹ Gernot Nussbächer, *Relațiile Brașovului cu Petru Rareș*, în idem, *Din cronici și hrisoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*, în românește de Elisabeta Marin și Gernot Nussbächer, cuvânt înainte de Costin Feneșan, București, 1987, p. 88.

⁸⁰ Elena Popescu, *Portretul transilvănean în secolele XVI-XVII în Pinacoteca Brukenthal*, în „Museum Arad. Studii și Comunicări”, III (1996), p. 6-8; Radu Popica, *Artă și status – portretele patriciatului săsesc din colecția Muzeului de Artă Brașov*, în „Cumidava”, XXVIII (2005), p. 202; idem, *Portretele patriciatului săsesc din Brașov. Un capitol de artă transilvăneană – Bildnisse sächsischer Patrizier aus Kronstadt. Ein Kapitel siebenbürgischer Kunst*, în vol. *Portretele patriciatului săsesc din Brașov...*, p. 6-7 și nota 13 de la p. 20; Alexandru Gh. Sonoc, Iulia Mesea, *A New Approach of the „Portrait of Lucas Hirscher, the Judge from Brașov”...*, p. 177-202; iidem, *Noi*

27 mai 1557⁸¹. Probabil despre aceleași vehicule este vorba și în scrisoarea din 12 iulie, din care aflăm că acestea erau în număr de cinci, la care se adăugau încă două, rămase în orașul transilvan din anii anteriori⁸². Peste câteva zile, bistrițenii obțineau îngăduința reginei Isabella, văduva lui Ioan Zápolya, de a livra marfa comanditarului⁸³. Vorbind, într-o epistolă din 6 august, despre carele comandate, Alexandru vodă le împărțea în trei categorii (*currus*, *currus pendelus* și *simplices currus*) și găsea că sunt mai scumpe decât cele lucrate la Brașov⁸⁴. La 18 septembrie, domnul continua să se tocmească, arătând că bistrițenii i-au cerut 15 florini pe un car, în vreme ce la Brașov plătise câte 12 florini, pe vehicule încă mai bune⁸⁵. Nu se știe cum s-a încheiat această afacere, însă, în toamna lui 1560, Alexandru Lăpușneanu se adresa din nou bistrițenilor într-o chestiune legată de mijloacele sale de transport: îi trebuiau 100 de bucăți de păslă (*Filtz*) neagră pentru a-și acoperi carele (*die Wägen*)⁸⁶. În sfârșit, după șase ani, domnul Moldovei avea nevoie de trei care din scânduri uscate, fiecare de câte opt cai, ornate doar în culoare roșie, fără flori sculptate (*currus ex asseribus siccis [...], singulos pro octo equis vehendis, rubeo colore tantum ornatos et nihil florum insculptatur*) și acoperite cu coviltire negre⁸⁷. Terminologia latină și germană utilizată în sursele amintite nu ne îngăduie să facem o deosebire între vehiculele la care se face referire, *currus* și *der Waggon* însemnând același lucru – car. Chiar dacă am admite că, în unele cazuri, va fi fost vorba despre care pentru transportul unor mărfuri sau bagaje, este evident că vodă nu-și risipise banii pe care pictate la Brașov sau Bistrița pentru a transporta cu ele saci sau baloturi. Poate că, în asemenea situații, termenii citați ar trebui traduși prin „rădvan” sau „cocie”. La rândul lui, *currus pendelus* (car suspendat/atârnat) nu pare a avea nici o logică. Sensul devine, însă, clar dacă analizăm o scrisoare în limba maghiară, trimisă de Petru Șchiopul judeului Brașovului, în 1584, prin care cerea scutire de vamă, în conformitate cu obiceiul de a nu se percepe taxe pentru *hintó szekerek* (trăsuri) și *kochjk* (cocii), destinate domnului țării⁸⁸. *Currus pendelus* nu este altceva decât echivalentul latin al lui *hintó székér*, care în limba română a dat cuvântul „leagăn”. Altfel spus, domnii Moldovei din veacul al XVI-lea se deplasau pe drumurile pline de hârtoape și praf ale țării, în trăsuri suspendate pe arcuri, decorate cu picturi sau numai vopsite în

---

considerații cu privire la portretul lui Lucas Hirscher III..., p. 24-41; Ciprian Firea, *Scriptor sau Pictor? Inscriptii latine din picturile gotice și renescentiste ale Transilvaniei ca izvoare privitoare la artiști*, în *Scris, scriitură, text în Țările Române (secolele XV-XVIII)*, volum îngrijit de Monica Dejan, cu un cuvânt înainte de Maria Magdalena Székely, Suceava, 2020, p. 59.

⁸¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/1, p. 525, nr. DCCCCLX.

⁸² *Ibidem*, p. 526, nr. DCCCCLXII.

⁸³ *Ibidem*, p. 527, nr. DCCCCLXIII.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 527-528, nr. DCCCCLXV.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 528, nr. DCCCCLXVII.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 564, nr. MXLI.

⁸⁷ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XI, p. 589, nr. VII; Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/1, p. 617, nr. MCLV.

⁸⁸ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/1, p. 695, nr. MCCLXXX.

roșu, acoperite cu țesături negre sau colorate. Nici unul dintre ei nu a primit sau comandat un singur rădvan. Când Petru Șchiopul a cerut scutire de taxe vamale pentru nouă care și șase cocii, administrația orașului Brașov a avut dubii că toate ar fi fost comandă domnească și a blocat livrarea unei părți a mărfii. Domnul a trebuit să revină cu o scrisoare și să-l asigure pe jude că nu are motive de îndoială, toate carele fiind făcute pe seama domniei⁸⁹. Chiar dacă numărul de care, rădvane și cocii necesar la curte pare ridicat, trebuie să ținem seama că, la călătoriile prin țară (nemaivorbind despre plecările în pribegie), un principe – de la noi și de aiurea – era însoțit de toată familia, inclusiv de copiii mici cu doicile lor, de servitori, de calabalâc, adică de o suită numeroasă, care avea nevoie de multe mijloace de deplasare. Din păcate, nici o asemenea piesă nu ni s-a păstrat, însă putem reconstitui înfățișarea lor după câteva imagini de epocă (Fig. 15-19).

Începutul secolului al XVI-lea marchează răspândirea, la curțile princiare europene, a unei mașinării care nu avea o vechime mai mare de o sută de ani: ceasul portativ. Greoaie și spectaculoase, instalate până atunci în turnurile construcțiilor civile și ecleziastice, pentru a fi văzute de toți membrii comunității, orologiile publice și-au perfecționat mecanismul, și-au redus considerabil dimensiunile și au devenit obiecte de folosință personală⁹⁰. Au rămas, însă, decenii la rând, o marfă scumpă, a cărei clientelă se recruta din rândul oamenilor foarte bogați. Pare, prin urmare, neobișnuit să găsești ceasornice între bunurile deținute de domni ai Moldovei. Așa cum am mai arătat și altă dată⁹¹, Petru Rareș primise un ceas de la bistrițeni, în 1537⁹², și apoi un altul, de la brașoveni, în 1542⁹³. Acesta din urmă aparținuse judeului orașului Brașov, Johann Fuchs⁹⁴. În 1552, Alexandru Lăpușneanu trimitea la Bistrița un mic ceasornic sfărâmat (*parvulus horologius*) și ruga să-i fie reparat și refăcut de meșteri pricepuți. Scrisoarea princiară continua cu o rugămintă surprinzătoare: domnul cerea să i se trimită un om experimentat în orologerie, care urma să se bucure în Moldova de daruri și de toată cinstirea⁹⁵. Întrebarea vine de la sine: dacă, pentru a-și repara un ceas de mici dimensiuni, Alexandru Lăpușneanu îl trimitea în Ardeal, de ce mai avea nevoie de un ceasornicar la curte? Un exemplu din veacul al XVII-lea ne vine în ajutor: când Vasile Lupu a montat ceasul în clopotnița Trei-Ierarhilor, a adus la Iași un orologier francez, pe Jean Pattrou, devenit în Moldova Petrea ceasornicarul. Practica a continuat și în vremea succesorilor lui Vasile vodă⁹⁶. Putem, deci, să

⁸⁹ *Ibidem*, p. 696, nr. MCCLXXXII.

⁹⁰ Catherine Cardinal, *La montre des origines au XIXe siècle*, Fribourg, 1985, p. 13-16.

⁹¹ Maria Magdalena Székely, *La curte, la Petru vodă*, p. 489.

⁹² Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș...*, p. 174, 224 (7. IX. 1537).

⁹³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt...*, III, p. 167 (2. VIII. 1542).

⁹⁴ Gernot Nussbächer, *Relațiile Brașovului cu Petru Rareș*, p. 87.

⁹⁵ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/1, p. 489, nr. DCCCCIX.

⁹⁶ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la istoria Trei-Ierarhilor*, în *AIIX*, XXX (1993), p. 446-448; Sorin Ifțimi, *Timp medieval – timp modern. Primul orologiu din Moldova (Iași, 1640)*, în *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, volum editat de Laurențiu Rădvan, Iași, 2006, p. 171-178, reluat, sub titlul *Timp medieval – timp modern*.

presupunem că, în domnia lui Alexandru Lăpușneanu, în țară exista sau urma să se instaleze cel puțin un orologiu de mari dimensiuni, care trebuia întreținut continuu de un om competent. Inventarul averii lui Petru Șchiopul, făcut la Bolzano, după moartea fostului domn al Moldovei, conține nu mai puțin de șapte ceasornice: două ceasuri mici de purtat la gât (*Halsürl*)⁹⁷, un ceas (*Uhr*) de cupru suflat cu aur, cu sticlă colorată⁹⁸, un ceas turcesc (*turgische Uhr*) cu chipul lunii⁹⁹, un ceas (*Uhr*) mare de alamă¹⁰⁰, un orologiu (*Schlag-Uhr*) mare și unul mic, suflate cu aur¹⁰¹. Oamenii secolului al XVI-lea au fost, în mod vădit, preocupați de instrumentele de măsurare a timpului, atât ca invenții tehnologice la modă, cât și ca simboluri ale efemerității vieții. Ceasurile se fabricau, se cumpărau, se ofereau, se primeau, se colecționau, se etalau¹⁰². Instalarea ceasurilor în palatele regale și în casele aristocratice a transformat punctualitatea într-o virtute curtenască¹⁰³. Analogii găsite în restul Europei și în Imperiul Otoman ne ajută să ne imaginăm cum arătau ceasornicele domnilor Moldovei. Cele ale lui Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu trebuie să fi fost mici ceasuri de masă cilindrice, din alamă, eventual aurită, cunoscute în literatura de specialitate drept ceasuri-tambur¹⁰⁴ (Fig. 20, 21). Ceasurile de purtat la gât ale lui Petru Șchiopul trebuie să fi avut formă ovală, octogonală sau migdalată și carcasă din alamă sau din argint aurit (Fig. 22, 23). Acest tip de ceasornic a fost foarte răspândit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și la începutul celui următor, el fiind produs de orologieri francezi, elvețieni, germani sau olandezi¹⁰⁵. Prin „ceas turcesc” se va fi înțeles un instrument de măsurare a timpului după stilul turcesc (ceea ce mai târziu avea să se numească *alla turca saat*), adică de la apusul unei zile până la apusul zilei următoare¹⁰⁶. În ceea ce privește orologiile, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ele erau folosite în mod curent la curțile europene și în rândul familiilor din elita socială. Stau mărturie o seamă de portrete

---

Primul orologiu din Țările Române (Iași, 1640), în Sorin Ifțimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene. Monumente, ctitori, mentalități*, Iași, 2014, p. 103-109.

⁹⁷ DRH, A, IX, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, 2014, p. 114, 135, nr. 90.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 120, 141, nr. 90.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 121, 141, nr. 90.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 129, 151, nr. 90.

¹⁰² Amy Boesky, *Giving Time to Women: the Eternizing Project in Early Modern England*, în vol. *This Double Voice. Gendered Writing in Early Modern England*, Edited by Danielle Clarke and Elizabeth Clarke, Basingstoke-Londra-New York, 2000, p. 123-141; Miranda Wilson, *Gifts of Imperfections: Elizabeth I and the Politics of Timepieces*, în „Explorations in Renaissance Culture”, 46 (2020), p. 44-56.

¹⁰³ Adam Max Cohen, *Technology and Early Modern Self*, New York, 2009, p. 31.

¹⁰⁴ Catherine Cardinal, *La montre des origines au XIXe siècle*, p. 111-114; Enrico Morpurgo, *Les horloges*, traduit de l'italien par Dominique Sila, Paris, 1987, p. 30.

¹⁰⁵ Catherine Cardinal, *op. cit.*, p. 114-118; Enrico Morpurgo, *op. cit.*, p. 30-31.

¹⁰⁶ Avner Wishnitzer, *Reading Clocks, Alla Turca. Time and Society in the Late Ottoman Empire*, Chicago-Londra, 2015, p. XI.

individuale sau de grup cu reprezentări ale unor asemenea ceasuri¹⁰⁷ (Fig. 24, 25), care anunțau unitățile de timp prin semnale sonore (Fig. 26).

Diversitatea alimentelor și băuturilor cumpărate sau primite la curtea Moldovei este mare, trădând gusturile și practicile alimentare ale indivizilor și vremurilor. Găsim, în această categorie, nu numai produse exotice, ci și legume, fructe sau preparate care se găseau și în țară, ceea ce n-ar trebui să ne mire dacă ținem seama că darurile aveau în primul rând o valoare simbolică, nu numaiedecât legată de necesitate, originalitate sau valoare materială. Aduse de soli sau de negustori, încărcate în coșuri, butoaie, căldări și tot soiul de alte recipiente, în cămărilor domnești ajungeau: pâine¹⁰⁸, pește¹⁰⁹, brânză Klocz (?)¹¹⁰, mazăre¹¹¹, untdelemn¹¹², cireșe¹¹³, pere¹¹⁴, prune¹¹⁵, prune de Damasc (*prunum Damascenum*)¹¹⁶, prune uscate¹¹⁷, *thorta piperata* (*Pfefferkuchen*)¹¹⁸, *pannis mellitus*¹¹⁹, prăjituri (*crustuli*) îndulcite cu miere¹²⁰ și alte dulciuri (*dulciarii*)¹²¹, vin¹²², vinars (*vinum sublimatum*)¹²³, vin îndulcit cu miere sau poate must (*mulsum*)¹²⁴, piper¹²⁵, șofran¹²⁶, apă de trandafiri (*Rosenwasser*)¹²⁷.

¹⁰⁷ Christina Juliet Faraday, *Tudor Time Machines: Clocks and Watches in English Portraits c. 1530-c. 1630*, în „Renaissance Studies”, 33 (2019), 2, p. 239-266.

¹⁰⁸ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș...*, p. 179, 228 (11. XII. 1538); 184, 234 (24. IV. 1541); 186, 236 (7. VIII. 1541); 187, 237 (19. X. 1541); 191, 240 (22. XII. 1542); 192, 241 (31. III. 1543); 193, 242 (13. VIII. 1543).

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 179, 228 (12. XII. 1538); 184, 234 (11. IV. 1541).

¹¹⁰ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt...*, III, p. 277 (25. VIII. 1545). Editorii volumului n-au putut identifica acest sortiment de brânză (*ibidem*, p. 1070, sub vocea *caseus*).

¹¹¹ Hurmuzaki, *Documente...*, XV/1, p. 609, nr. MCXXXVIII.

¹¹² *Ibidem*, p. 558, nr. MXXVIII; p. 609, nr. MCXXXVIII.

¹¹³ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș...*, p. 184, 234 (2. III. 1541); 186, 236 (7. VIII. 1541); 201, 250 (25. VI. 1546); Hurmuzaki, *Documente...*, XV/1, p. 619, nr. MCLIX.

¹¹⁴ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 197, 246 (20. III. 1545).

¹¹⁵ Hurmuzaki, *Documente...*, XV/1, p. 613, nr. MCXLIV.

¹¹⁶ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 200, 249 (9. II. 1546).

¹¹⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, XV/1, p. 554, nr. MXIX.

¹¹⁸ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 186, 236 (29. VII. 1541); *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt...*, III, p. 388 (26. II. 1547).

¹¹⁹ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 184, 234 (11. IV. 1541); 186, 236 (29. VII. 1541); 192, 241 (21. IV. 1543); 193, 242 (13. VIII. 1543); 195, 245 (6. VI. 1544); 201, 250 (7. VII. 1546).

¹²⁰ *Ibidem*, p. 175, 225 (24. II. 1538); 178, 227 (15. IX. 1538; 20. IX. 1538).

¹²¹ *Ibidem*, p. 210, 258 (13. X. 1581); 210, 259 (28. X. 1585).

¹²² *Ibidem*, p. 167, 217 (21. V. 1532; 24. V. 1532); 170, 220 (6. I. 1534); 178, 227 (15. IX. 1538); 178, 228 (19. X. 1538); 179, 228 (9. XII. 1538); 182, 232 (16. V. 1539; 6. VII. 1539); 183, 233 (3. II. 1540; 16. VI. 1540; 5. VII. 1540; 2. VIII. 1540; 18. XII. 1540; 19. XII. 1540); 184, 234 (13. IV. 1541); 185, 235 (12. VI. 1541; 29. VI. 1541; 21. VII. 1541); 186, 236 (7. VIII. 1541); 187, 237 (13. X. 1541); 191, 240 (17. XII. 1542; 22. XII. 1542); 193, 243 (19. XI. 1543); 194, 243 (13. II. 1544); 210, 259 (28. X. 1585); Hurmuzaki, *Documente...*, XV/1, p. 558, nr. MXXVII.

¹²³ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 200, 249 (22. II. 1546); 209, 258 (14. X. 1580); 210, 258 (13. X. 1581); 210, 259 (22. IX. 1584; 28. X. 1585).

¹²⁴ *Ibidem*, p. 178, 227 (20. IX. 1538).

¹²⁵ *Ibidem*, p. 184, 234 (16. IV. 1541); 186, 236 (17. VII. 1541).

La toate acestea se adaugă armele, armurile, corturile, uneltele, funiile, vasele și obiectele din metal, lacătele, cuiele, pergamentul, săpunul, vopselele, uleiul de in sau cânepă, apa tare (*aqua illa que eligit separatque metallum auri*) și câte și mai câte.

Darurile primite de domnii și boierii noștri în veacul al XVI-lea, precum și mărfurile cumpărate pentru folosul curții nu ne îngăduie să vorbim, pentru Moldova, despre un trai aristocratic aidoma celui din Europa occidentală¹²⁶. Reprezentanților elitei de la noi nu le erau, însă, străine obiectele de întrebuințare cotidiană care erau considerate atribute ale poziției sociale sau expresii ale puterii. Cantitatea și calitatea produselor importate și valoarea darurilor primite erau determinate nu numai de gusturi și necesități, ci și de contextul politic al momentului. Limbajul lucrurilor, universal cunoscut și întrebuințat, avea menirea de a sublinia poziția unui individ, a unui grup, a unui stat în raport cu alți indivizi, cu alte grupuri sau state. El semnală o ierarhie și raporturile de putere din interiorul ei. De pildă, calitatea diferită a stofelor primite în dar de domnii și boierii moldoveni de la Poartă ilustrează, pe de o parte, statutul Moldovei față de Imperiul Otoman într-un anumit moment, dar și, pe de altă parte, poziția și rangul fiecărui membru al unei solii¹²⁷. Ierarhia darurilor reflecta cu fidelitate ierarhia politică și socială. De aceea, în aprecierea gradului de dependență a Moldovei și Țării Românești față de Poartă nu este suficient să analizăm numai tratatele bilaterale sau să luăm în calcul doar cuantumul haraciului. Evaluarea darurilor trimise reciproc de Țările Române și Imperiul Otoman¹²⁸ este cel puțin la fel de importantă în înțelegerea relațiilor dintre cele două părți, pentru că ele aveau, așa cum s-a observat deja, nu numai valoare materială, ci și semnificație simbolică în complicatul joc politic¹²⁹.

În Europa occidentală, mănușile erau un *instrumentum*, un *signum* și, deopotrivă, un *ornamentum*¹³⁰. Ele puteau fi dăruite atât de un deținător al puterii celor din cercul său de apropiați, cât și de un supus stăpânului său. Semnificația era aceeași în ambele situații: recunoașterea și acceptarea unei relații de subordonare. Or, conducătorii orașelor Brașov și Bistrița au trimis, peste Carpați, mănuși sub formă de daruri exact în perioadele în care plăteau tribut Moldovei. Poate că este o simplă coincidență, dar amănuntul merită verificat în viitor. În tot cazul, este greu

¹²⁶ *Ibidem*; Hurmuzaki, *Documente...*, XV/1, p. 489, nr. DCCCCVIII; p. 568, nr. ML.

¹²⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, XV/1, p. 566, nr. MXLVII.

¹²⁸ Maria Magdalena Székely, *Forme de afirmare a preeminenței sociale la marii boieri moldoveni (secolele al XV-lea – al XVI-lea)*, în vol. *Elitele puterii – puterea elitelor în spațiul românesc (secolele XV–XX)*, editori Cristian Ploscaru, Mihai-Bogdan Atanasiu, Iași, 2018, p. 39.

¹²⁹ Vezi și Maria Pia Pedani, *Doni e insegne del potere...*, p. 117-118; eadem, *Sultans and Voivodas...*, p. 194.

¹³⁰ Eadem, *Doni e insegne del potere...*, p. 119-126; eadem, *Sultans and Voivodas...*, p. 196-202.

¹³¹ Andrei Pippidi, „Șoimii împărătești”. *Un aspect al obligațiilor Țărilor Române față de Poartă*, în *SMIM*, XIV (1996), p. 16; Liviu Pilat, *Blănuri și diplomație în vremea lui Petru Rareș*, în *RI*, s.n., XXVIII (2017), 1-2, p. 18-19.

¹³² Michel Pastoureau, *Le gant médiéval...*, p. 122.

de spus dacă la noi aceste accesorii vestimentare au avut semnificația simbolică, uneori contradictorie¹³³, din Occident și dacă erau văzute ca un semn al demnității și onoarei, pe de o parte, al supunerii și loialității, pe de altă parte. La fel de dificil de reconstituit sunt și eticheta, gesturile și ritualurile sociale legate de mănuși.

Pătrunderea și folosirea dispozitivelor de măsurare a timpului în principatele extracarpătice nu au fost cercetate sistematic¹³⁴, așa încât este riscant deocamdată a include oferirea de ceasornice între practicile diplomatice curente ale veacului al XVI-lea. De altfel, în cele mai multe cazuri, proveniența acestor obiecte nu se cunoaște și este de presupus că măcar unele dintre ele vor fi fost cumpărate de domnii care le-au deținut. Un caz special îl reprezintă „ceasul turcesc” din inventarul de avere al lui Petru Șchiopul. În veacul care ne interesează, precum și în primele decenii ale celui următor, asemenea instrumente nu erau încă produse în Imperiul Otoman, ci în Europa¹³⁵, de unde ajungeau apoi la curtea sultanilor sub formă de daruri. Se știe, de exemplu, că regina Elisabeta I a Angliei a trimis în mai multe rânduri sultanului ceasuri bogat împodobite și cu mecanisme sofisticate¹³⁶. În 1628, solul habsburgic Hans Ludwig von Kuefstein a dus sultanului, printre alte daruri, un ceas produs la Augsburg¹³⁷. Cum va fi ajuns un asemenea ceas la Petru Șchiopul? Indiferent de sursa lor și de calea de pătrundere în Moldova, ceasurile vor rămâne, și în secolele următoare, produse rare și scumpe. În întreaga Europă, ele aveau să îndeplinească în continuare rolul de daruri sociale, daruri protocolare și mărfuri de interes comercial¹³⁸. Mai mult decât atât, ceasurile erau asociate, în mentalitatea colectivă, cu monarhia: precum o rotiță a ceasului angrena întregul mecanism, politicile suveranului făceau să se miște ordonat toate articulațiile statului¹³⁹. Din nefericire, nu știm dacă și în Țările Române se operau asemenea apropieri între ceasuri și puterea politică.

¹³³ Peter Stallybrass, Ann Rosalind Jones, *Fetishizing the Glove in Renaissance Europe*, în „Critical Inquiry”, 28 (Autumn 2001), p. 114-132; Michel Pastoureau, *op. cit.*, p. 134-137; Annemarieke Willemsen, *The Geoff Egan Memorial Lecture 2013...*, p. 29.

¹³⁴ Vezi, pentru aceasta, observațiile sumare ale lui Daniel Barbu, *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, București, 1996, p. 20-23.

¹³⁵ Atilla Bir, Şinasi Acar, Mustafa Kaçar, *The Clockmaker Family Meyer and Their Watch Keeping the alla turca Time*, în vol. *Science Between Europe and Asia. Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, Edited by Feza Günergun, Dhruv Raina, Dordrecht-Heidelberg-Londra-New York, 2011, p. 126.

¹³⁶ Felicity Heal, *The Power of Gifts. Gift-Exchange in Early Modern England*, Oxford, 2014, p. 163; Miranda Wilson, *Gifts of Imperfections...*, p. 48.

¹³⁷ Peter Burschel, *A Clock for the Sultan: Diplomatic Gift-giving from an Intercultural Perspective*, în „The Medieval History Journal”, 16, 2013, 2, p. 551.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 548, 551-552; Michael Talbot, *Gifts of Time: Watches and Clocks in Ottoman-British Diplomacy, 1693-1803*, în „Jahrbuch für Europäische Geschichte”, 17 (2016) (*Material Culture in Modern Diplomacy from the 15th to the 20th Century*, Edited by Harriet Rudolph and Gregor M. Metz), p. 55-79.

¹³⁹ Adam Max Cohen, *Technology and Early Modern Self*, p. 32; B. R. Siegfried, *The “Song on Queen Elizabeth”: Coins, Clocks, and the Stuff of Political Satire in Dublin, 1560*, în vol. *The Foreign Relations of Elizabeth I*, Edited by Charles Beem, New York, 2011, p. 62.

Veșminte din stofe prețioase, piese de îmbrăcăminte mai puțin uzuale, mijloace de transport colorate, mașinării extravagante, alimente și băuturi de un anumit rafinament, toate acestea conturează mai pregnant imaginea unei curți din Răsărit, unde domnii și boierii, preluând atât modele europene, cât și orientale, s-au străduit, cu resurse și mijloace proprii, să fie contemporani cu lumea în care trăiau. Diferențele față de monarhiile consacrate sunt, desigur, foarte mari și cred că este o greșală metodologică a încerca să facem comparații de acest gen. Important de reținut este faptul că toți acești suverani înțelegeau mesajele transmise prin intermediul obiectelor și că împărtășeau plăcerea lucrurilor frumoase și bune, pe care le priveau ca pe un „*habitus* cultural al puterii”¹⁴⁰.

Fig. 1: Quentin Massys, *Le prêteur et sa femme*; 1514 (Musée du Louvre, INV 1444)

¹⁴⁰ Liviu Pilat, *The Idea of Luxury Between the History of Consumption and Political Thought and its Implications for the History of Southeastern Europe*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LXII (2016), p. 49-51.

Fig. 2: Pieter Bruegel d. Ä., *Bauerntanz*; circa 1568
(Kunsthistorisches Museum Wien, Gemäldegalerie, 1059)

Fig. 3: Pieter Bruegel d. Ä., *Bauernhochzeit*; 1568
(Kunsthistorisches Museum Wien, Gemäldegalerie, 1027)

Fig. 4: Felon din brocart italian; începutul secolului al XVI-lea
(Museum Catharijneconvent, Utrecht, BMH t5788a; foto Ruben de Heer)

Fig. 5: Mantie din brocart italian; începutul secolului al XVI-lea
(Museum Catharijneconvent, Utrecht, BMH t5788b; foto Ruben de Heer)

Fig. 6: Mantie din brocart italian; începutul secolului al XVI-lea (Museum Catharijneconvent, Utrecht, BMH t5788c; foto Ruben de Heer)

Fig. 7: *Çatma* de Bursa; secolul al XVI-lea (Victoria and Albert Museum, Londra, 100-1878)

Fig. 8: *Çatma* de Bursa; sfârșitul secolului al XVI-lea (Victoria and Albert Museum, Londra, 1357-1877)

Fig. 9: Catifea *benek* de Bursa; 1450-1550
(Museum of Fine Arts, Boston, 04.121)

Fig. 10: Catifea *benek* de Bursa;
prima jumătate a secolului al XVI-lea
(Victoria and Albert Museum,
Londra, 356-1897)

Fig. 11 a: Mănuși; Anglia; secolul al XVI-lea
(Metropolitan Museum of Art, New York,
C.I.40.194.28a)

Fig. 11 b: Mănuși; Anglia; secolul
al XVI-lea (Metropolitan Museum of
Art, New York, C.I.40.194.28b)

Fig. 12: Titian, *Portrait d'homme, dit L'homme au gant*; primul sfert al secolului al XVI-lea (Musée du Louvre, INV 757)

Fig. 13: Corneille de Lyon, *Portrait d'homme au béret noir portant une paire de gants*; anii '30 ai secolului al XVI-lea (Musée des Beaux-Arts de Lyon, INV 2016.12.1)

Fig. 14: Anthonis Mor van Dashorst, *Anna von Österreich, Königin von Spanien*; 1570 (Kunsthistorisches Museum Wien, Gemäldegalerie, 3053)

Fig. 15: Trăsură de patricieni; Augsburg; ultimul sfert al secolului al XVI-lea (*Kostüme und Sittenbilder des 16. Jahrhunderts aus West- und Osteuropa, Orient, der Neuen Welt und Afrika*, Bayerische Staatsbibliothek, München, Cod. icon. 361, f. 19^r)

Fig. 16: Trăsură de patricieni; Augsburg; ultimul sfert al secolului al XVI-lea (*Kostüme und Sittenbilder des 16. Jahrhunderts aus West- und Osteuropa, Orient, der Neuen Welt und Afrika*, Bayerische Staatsbibliothek, München, Cod. icon. 361, f. 19^v)

Fig. 17: Trăsura regelui Filip al II-lea al Spaniei; sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea (Museu Nacional dos Coches, Lisabona, V 0001)

Fig. 18: Car imperial pentru bagaje; 1530-1540 (Christoph Weiditz, *Trachtenbuch*, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Hs 22474, f. 35^v-36^r)

Fig. 19: Care închise, cu câte doi și patru cai; ultimii ani ai secolului al XVI-lea (*Faraon urmărindu-i pe israeliți*; biserica Mănăstirii Sucevița, camera mormintelor; foto Petru Palamar)

Fig. 20: Hans Holbein der Jüngere, *Der Kaufmann Georg Gisze*; 1532
(Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie, 586)

Fig. 21: Ceas-tambur; Augsburg; circa 1520-1550 (Walters Art Museum, Baltimore, 58.68)

Fig. 22: Ceas de purtat la gât; secolul al XVI-lea (Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Mathematisch-Physikalischer Salon, D IV a 8)

Fig. 23: Ceas de purtat la gât; a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Kunsthistorisches Museum Wien, Kunstkammer, 1567)

Fig. 24: Artist din cercul lui Gerlach Ficke, *Portrait of John Isham of Lamport Hall, Warden of the Mercers Company*; circa 1567 (Lamport Hall)

Fig. 25: Rowland Lockey, after Hans Holbein the Younger, *Sir Thomas More, His Father, His Household and His Descendants*; 1593 (National Portrait Gallery, Londra, NPG 2765)

Fig. 26: Ceas de cameră, acționat de greutate; Anglia, atelierul lui Nicholas Vallin; 1598 (The British Museum, Londra, 1958,1006.2139)

Présents, marchandises et objets de prestige à la Cour de Moldavie au XVIe siècle

Résumé

Les relations commerciales de la Moldavie forment un des sujets qui ont constamment retenu l'intérêt des médiévistes roumains. Des documents publiés depuis la seconde moitié du XIXe siècle ont permis d'éclaircir un certain nombre d'aspects: les réseaux de transport, la naissance et le développement des foires commerciales, le type de marchandises importées et exportées, le volume des transactions, les monnaies en circulation, les institutions, ethnies, familles et individus impliqués dans le commerce, etc. Les études pionnières de N. Iorga, I. Nistor, G. Zane, Radu Manolescu ou Alexandru I. Gonța trouvent leur continuation aujourd'hui, avec de beaux résultats, dans des monographies, des études ou des volumes collectifs. Malheureusement, trop peu des produits coûteux qui sont arrivés en Moldavie sous forme de marchandises ou de présents ont résisté à l'épreuve du temps. Combiner des informations écrites avec des sources archéologiques et trouver des analogies avec des pièces similaires conservées dans des collections et des musées d'autres pays peut être une méthode pour reconstituer l'apparence, la qualité et la destination des objets qui, au-delà de leur utilisation pratique, avaient également le rôle de marques d'identité: ils signalaient la supériorité sociale de leur propriétaire. La présente étude essaie de les identifier et de saisir leur signification, en recherchant quelques étoffes (drap et brocart panni d'oro), certains vêtements et tissus (çatma et velours benek) reçus en cadeau de la Porte Ottomane, des gants, des carrosses et des montres. Les présents reçus par les princes et les boyards moldaves du XVIe siècle, ainsi que les biens achetés au profit de la Cour, ne permettent pas de parler d'une vie aristocratique comme celle de l'Europe occidentale. Cependant, les étoffes précieuses, les vêtements moins communs, les moyens de transport décorés, les instruments techniques extravagants, la nourriture et les boissons d'un certain raffinement, tout dessine l'image d'une Cour de l'Est, où princes et boyards, prenant des modèles à la fois occidentaux et orientaux, s'efforçaient, avec leurs propres ressources et moyens, d'être contemporains du monde dans lequel ils vivaient.

Mots-clés: Moldavie; XVIe siècle; drap; brocart panni d'oro; çatma; velours benek; gants; carrosses; montres.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDBM</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBR	= Buletinul Bibliotecii Române
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București
CTh	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
Cv.L	= Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclaus.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= <i>Epigraphica Anatolica</i> , Münster
ERAsturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= <i>Heraldica Moldaviae</i> , Chișinău
HU	= <i>Historia Urbana</i> , Sibiu
HUI	= <i>Historia Universitatis Iassensis</i> , Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , București-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IILPecs	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznań
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
JL	= <i>Junimea literară</i>
JRS	= <i>The Journal of Roman studies</i> , London
LR	= <i>Limba română</i>
MA	= <i>Memoria Antiquitatis</i> , Piatra Neamț
MCA	= <i>Materiale și cercetări arheologice</i>
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRHA	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
RRHA-BA	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
RSIAB	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde